

ลักษณะนิราศในกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรที่กล่าวถึงการพลัดพราก การเดินทาง ไต่แก
กาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง และกาพย์เห่เรือ ซึ่ง
วรรณคดีเหล่านี้มีลักษณะตรงกับวรรณคดีบางเรื่องซึ่งเรียกว่า "นิราศ" และลักษณะนิราศ
ในบทพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรนี้ น่าจะเป็นเหตุหนึ่งซึ่งทำให้พระนิพนธ์ของพระองค์
เป็นนอมตะ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะเป็นการวิเคราะห์ลักษณะนิราศในกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือ
เปรียบเทียบกับลักษณะนิราศในวรรณคดีนิราศก่อนสมัยของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

3.1 ความหมายของคำว่า "นิราศ"

003638

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า

นิราศ 1 ก. ไปจาก, ระเหะหน, ปราศจาก

น. การพรากไป, หนังสือซึ่งพรรณนาการจากที่อยู่ไปในที่ต่างๆ
มักแต่งเป็นกลอน เช่นนิราศนรินทร์, นิราศเมืองแกลง (ส)

2 ก. ปราศจากความหวัง, ไม่มีความต้องการ, หมด อยาก,
เฉยอยู่ (ส.ป.นิราสา)¹

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2493
(พิมพ์ ครั้งที่ 10, พระนคร : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, 2513), หน้า 511-2.

พจนานุกรมสันสกฤต ไทย อังกฤษ อภิธาน ฉบับกรมวิชาการ กล่าวถึงศัพท์ "นिरास" ไว้ดังนี้ "นिरासแปลว่าการโยกย้าย หรือจากไป การสละ หรือทิ้ง (Removal or Change of Place, Abandonment) ¹

Pali-Text Sociey's. Pali-English Dictionary ให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้ "NIRASA (adj) NIS + ĀSĀ = Not Hungry, not Longing for Anything, Desireless) ²

ศัพท์นिराสปรากฏในหนังสือจินตคามซึ่งเป็นหนังสือแบบเรียนเล่มแรกของไทยแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อกล่าวถึงประเภทของโคลงดังนี้

"ฉนิพนธ์โคลงก็คื โคลงคำก่ามก็คื โคลงนिरासก็คื โคลงสังวาทก็คื..."³

นอกจากจะแยกประเภทโคลงแล้ว หนังสือจินตคามยังให้ตัวอย่างโคลงที่ใช้ศัพท์ นिराสประกอบท้ายชื่อโคลงคือ "โคลงภุมรานันทนिरास" พรรณนาความทุกข์ที่จากนางมาดังนี้

พิหิบบกล้ำซันวา	จะกิน
ชลเนตรไหลลामริน	บเออน
ตายนสมขาคใจหิน	หายสวาทคิ รักเออย
เรียมร่ำถกนองเขอน	คอยคอยคินมา ⁴

¹ สันสกฤต ไทย อังกฤษ อภิธาน ฉบับกรมวิชาการ (พระนคร: กระทรวงศึกษาธิการ, 2507), หน้า 65.

² J.W. Rhys David & William Stede, Pali-Text Society's. Pali-English Dictionary Part 1 (Surrey Pali-Text Society, 1921) p. 206.

³ พระโหราธิบดี, เรื่องเดิม, หน้า 48.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

ศัพท์ "นิราศ" ปรากฏในทวาทศมาสโคลงคั่น 3 แห่ง ในข้อความว่า

นิรา <u>นิ</u> รา <u>ส</u> ร้าง	แรม <u>สม</u> ร 1
แต่ <u>เร</u> ียม <u>นิ</u> รา <u>ส</u> แกว	ไ <u>ก</u> ด <u>น</u> าน 2
น <u>ิ</u> ก <u>สร</u> อย <u>ส</u> บ <u>ง</u> ค <u>ล</u> ก	น <u>ิ</u> รา <u>ศ</u> 3

นิราศ ในข้อความที่ยกมานี้แต่ละแห่งหมายถึงการจากการพรากไป, ศัพท์ "นิราศ" ปรากฏในโคลงนิราศทริภุญชัย 7 แห่ง ดังนี้

น <u>ิ</u> รา <u>ศ</u> ส <u>ัต</u> ว <u>ช</u> น	ก <u>ล</u> าว <u>ไ</u> ค <u>้</u> 4
ร <u>อย</u> ม <u>แ</u> ง <u>ส</u> าร <u>ี</u> ร <u>ิง</u>	น <u>ิ</u> รา <u>ศ</u> ร <u>ือ</u> 5
น <u>ิ</u> รา <u>ศ</u> เช <u>ียง</u> ร <u>อน</u> ไ <u>ร</u>	เร <u>ง</u> ร <u>อน</u> ไ <u>ฟ</u> ล <u>น</u> 6

1 "โคลงทวาทศมาส" วรรณคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์, รวบรวมและจัดพิมพ์ โดยโครงการพัฒนาการศึกษา (พระนคร : โรงพิมพ์สงเสริมอาชีพ, 2504), หน้า 77.

2 เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

4 "โคลงนิราศทริภุญชัย" วรรณคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์สงเสริมอาชีพ, 2504), หน้า 30.

5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 39. และข้อความว่า "นิราศรือ" นี้ บางตำราใช้ว่า ราชรือ.

6 เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

ขุนเท๓น๓ร๓ศ๓แ๓ว	กุมการ 1
ก๓ง๓ชา๓ล๓น๓ี๓ร๓ศ๓ร๓าง	รถ๓เส๓น 2
ร๓า๓มา๓น๓ี๓ร๓ศ๓ร๓าง	ส๓ี๓คา๓ เ๓ย๓ว๓แม๓ 3
กุ๓ศ๓ร๓า๓น๓ี๓ร๓ศ๓ร๓าง	ภ๓าว๓ดี๓ ก๓ี้๓ดี๓ 4

"น๓ี๓ร๓ศ๓" ที่๓ป๓ร๓าก๓ฎ๓ใน๓โคล๓ง๓ท๓ง 7 แ๓ง๓น๓ั้น ล๓ว๓น๓ี๓ค๓ว๓า๓ห๓มา๓ย๓ด๓ง๓การ๓พ๓ร๓าก๓ไป การ๓จาก๓ไป๓มิ๓ไ๓ค๓มี๓ค๓ว๓า๓ห๓มา๓ย๓ด๓ง๓การ๓ป๓ร๓าศ๓จาก๓ค๓ว๓า๓ห๓วัง หรือ๓มิ๓มี๓ค๓ว๓า๓ต๓อง๓การ หรือ๓ห๓ม๓ค๓อ๓ย๓าก๓อ๓น เป็น๓ค๓ว๓า๓ห๓มา๓ย๓ของ๓น๓ี๓ร๓ศ๓ ตาม๓ค๓ำ๓จ๓ำ๓ก๓ั๓ค๓ว๓า๓แบ๓บ๓ที่ 2 ใน๓พ๓จ๓นา๓น๓กร๓ม

ใน๓ก๓ำ๓ส๓ร๓ว๓ล๓โคล๓ง๓ค๓้น๓ั้น ใ๓ช๓ค๓้๓พิ๓ท๓ น๓ี๓ร๓ศ๓ อ๓ย๓ 2 แ๓ง๓ ค๓ั้ง๓น๓ี้

เส๓นา๓ะ๓น๓ี๓ร๓ศ๓น๓อง	ล๓ง๓เร๓ื่อ 5
เย๓ย๓มา๓น๓ี๓ร๓ศ๓ร๓อน	ไฟ๓กา๓ม 6

น๓ี๓ร๓ศ๓ใน๓ก๓ำ๓ส๓ร๓ว๓ล๓โคล๓ง๓ค๓้น๓ี้ก๓้ย๓ง๓ค๓ง๓มี๓ค๓ว๓า๓ห๓มา๓ย๓ด๓ง๓การ๓จาก๓ไป การ๓พ๓ร๓าก๓ไป เ๓ชน๓ก๓ัน

-
- 1 เร๓ื่อ๓เ๓ย๓ว๓ก๓ัน, หนา๓ 64.
 - 2 เร๓ื่อ๓เ๓ย๓ว๓ก๓ัน หนา๓เ๓ย๓ว๓ก๓ัน.
 - 3 เร๓ื่อ๓เ๓ย๓ว๓ก๓ัน, หนา๓ 65.
 - 4 เร๓ื่อ๓เ๓ย๓ว๓ก๓ัน หนา๓เ๓ย๓ว๓ก๓ัน.
 - 5 "ก๓ำ๓ส๓ร๓ว๓ล๓ศ๓ร๓ี๓ป๓ร๓า๓ณ๓" ก๓ำ๓ส๓ร๓ว๓ล๓ศ๓ร๓ี๓ป๓ร๓า๓ณ๓-น๓ี๓ร๓ศ๓น๓ริน๓ท๓ร์ (พระ๓น๓คร๓: แพร๓พิ๓ทยา, 2515), หนา๓ 387.
 - 6 เร๓ื่อ๓เ๓ย๓ว๓ก๓ัน, หนา๓ 392.

นอกจากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นจะใช้ศัพท์ "นिरาศ" แล้ว ยังใช้ ศัพท์ "นिरา" และ "ราศ" ซึ่งต่างก็มาจากศัพท์นिरาศ เช่นกัน คือ นिरา ศัพท์ยฺยชนะ ตัวหลัง คือ ศ ส่วนราศ นั้นเกิดจากการตัดพยางค์หน้า คือ นิ ออก ทั้งนिरา และราศ ต่างก็หมายถึงการ จากไป พراقไป เหมือน นिरาศ ทุกประการ ดังที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงประทานคำอธิบายไว้ว่า กรมสมเด็จพระปฐมวชิรญาณ

ทรงใช้นิราศไม่ใช่นิรา แต่ถาจะทรงใช้นิราแทนนิราศในที่นั้นก็มิเสียความ จึงชวนให้คิดว่าเหตุไรจึงทรงใช้ นิราข้าง นิราศข้าง ... คงจะเห็นว่าทรงนั้น นิราศแนกกว่า นิราไฟเราจะกวางกันเป็นกอง ถ้าเปลี่ยนถึงจะไม่เสียความก็เสีย ความไฟเราจะ ¹

โคลง นิลาศหริภุญชัย ใช้ศัพท์ นิรา 1 แห่ง ราศ 1 แห่ง ดังนี้

แถมอังกอกใหม่หนา	มาศน้องนิราราม ²
จากจำแลวแลวราง	ราศนั้นถาคี ³

ส่วนทวาทศมาสโคลงคั้น ใช้ศัพท์ นิรา และ ราศ ค่อนข้างมาก คือ ใช้นิรา 12 แห่ง ดังนี้

¹ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "ปราชูถาเรื่องนิราศนรินทร์" นิราศนรินทร์คำโคลง และนิราศปลีกย่อย (พระนคร : แพรพิทยา, 2513), หน้า 82-3.

² โคลงนิราศหริภุญชัย, เรื่องเดิม, หน้า 61.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31. ซึ่งต้นฉบับสมุดไทยหมายเลข 55 ก เป็น "ราษ รอนถาคี"

ฤๅนัราร๑สเหน้า	หนอศรึ 1
อ๑เรียมนัราร๑จล	เจ็บจาก กัณนา 2
โ๑แกวนัราร๑ลึบ	ลิวลึ แลวเอย 3
มานัราร๑มยไว	วองกาม 4
นัราร๑นัราร๑ราร๑ง	รรมสมร
จ่านัราร๑สไท	หางแ๑ 5
นัทราร๑นัราร๑ภ	รรมเยศ 6
มานัราร๑สไท	หางไกล 7
ถึงมานัราร๑จันทร	เจ็บรจาก อรนา 8
ฤๅมานัราร๑ร๑ศัน	ธาเยศ 9
โร๑คนัราร๑สเร๑	โ๑ทร๑ค๑ทร๑อม 10

-
- 1 โ๑ค๑ล๑ง๑ท๑ว๑ท๑ศ๑มา๑ส, เร็๑ง๑เค็๑ม, หนา 71.
 - 2 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 73.
 - 3 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 75.
 - 4 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 76.
 - 5 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 77.
 - 6 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 78.
 - 7 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 82.
 - 8 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 85.
 - 9 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 89.
 - 10 เร็๑ง๑เค็๑ย๑ว๑กั๑น, หนา 105.

วันรมยนिरาเค็จ

ดวงเคจร 1

จากข้อความที่ยกมานี้ จะเห็นว่าศัพท์ "นिरา" ที่ใ้มนมีความหมายย้ายันถึงศัพท์ "นिरาศ" คือหมายถึงการจาก การพรากไป ปราศจากสิ่งนั้นสิ่งนี้ทั้งสิ้น นอกจากนั้นยังมี การใ้ศัพท์นिरา ซอนนिरาส คึงตัวอย่างที่ 5 ควย

ส่วนศัพท์ "ราศ" นั้นมีใ้ช้อยู่ 9 แห่ง คึงนี้

ศรีอนิรุทธ <u>ราศ</u> ราง	แรมสมร 2
รอยเรียม <u>ราศ</u> พันผก	แสนสวน 3
รำรักแรม <u>ราศ</u> แกว	เจียรจินต 4
เรียม <u>ราศ</u> จึงเศราเศรา	โศกศัลย์ 5
เรียม <u>ราศ</u> จึงมามฤตย	เมามาโท รักเอย 6
กรรมแมงเอาอกเรียม	<u>ราศ</u> แคลว 7
จำ <u>ราศ</u> ชายหิวชา	อญูเชย 8

1 เรื่องเคียวกัน, หน้า 115.

2 เรื่องเคียวกัน, หน้า 74.

3 เรื่องเคียวกัน, หน้า 80.

4 เรื่องเคียวกัน, หน้า 81.

5 เรื่องเคียวกัน, หน้า 85.

6 เรื่องเคียวกัน, หน้า 87.

7 เรื่องเคียวกัน, หน้า 88.

8 เรื่องเคียวกัน, หน้า 88.

เรียบราสรอนรนถา ไปวาย ¹
 อกราสถารฐแลว ฉวาเา ²

ราสหัง 9 แหงนีลวนมีความหมายว่า การพราก การจากไป หรือปราศจากหังลึน
 นิราศในความหมายว่า การปราศจากความหวัง มิม่ความคองการนั้น พระราชวรวงศ
 เชอกรมหมันพิทยาลงกรม ไคทรงสแดกวามเหนในปราฐกถารเอืงนิราศนรินทร คังนี้

อาศาเป็นคร่องรอน เป็นของมไค มิม่อาศากคือคัตคคร่องรอนไคเป็น
 สุข ภาษาสันสกถมีสุภามิทวา อาศาหิ ปรมั ทุษั ในราศุยั ปรมั สุข
 (ความหวังเป็นทุษัยิง ปราศจากความหวังเป็นสุขยิง) ในภาษาบาลีมีทวอยาง
 ในวิชูรชาควานิราสนุติ ปุคุทาราทิหิ นิราศจิต ความว่า นิราศจิตคือจิต
 พรากจากลูกเมียไคโดยมิม่เือครอนกังวล ¹

คังนี้ นิราศตามความหมายที่ 2 ตามพจนานุกรม จิงหมายถึงสึงคี เป็นความสุข
 อันมิทรงกับความหมายของ นิราศ นิรา และราศ คังทิกลาวมาแล้วขางทน สแดกวาโบราม
 ใชัค์พท นิราศ ตามความหมายที่ปรากฏในพจนานุกรม ใทย อังกถ อภิชาน

พระราชวรวงศ เชอ กรมหมันพิทยาลงกรมทรงมีความเหนแกตางไปจากที่ไคกลาว
 มาแล้ว คือ ทรงมีความเหนว่า "นิราศ" นาจะมาจากศ์พท "นิร" คังนี้

¹ เรองเค็ยวกัน, หนา 91.

² เรองเค็ยวกัน, หนา 92.

³ พระราชวรวงศ เชอกรมหมันพิทยาลงกรม, นิราศนรินทร คำไคลง และนิราศ
ปลึกยอย, เรองเค็ม, หนา 79-80.

ตามที่กล่าวมานี้ชวนให้นึกว่า นิรา ก็คือ นิราศก็คื ไป ๆ มา ๆ มักจะมา
จากนิร คำเดียวกันเป็นได้ ถ้าจะถามว่า นิร อะไรก็เห็นจะต้องตอบว่า นิร-
เมียม คือในคราวที่จากบ้านไปนั้น เมียมไม่ได้ไปด้วย ส่วน นิร ทำไมเติมสระ
อา แล ศ สะกคนั้นแล้ว การเติมสระ อาของไทย ไม่เป็นของประหลาด แล
ที่เอาตัว ศ สะกคนั้นก็ไม่ประหลาดเหมือนกัน ¹

X ดังนั้น ศัพท์ "นิราศ" จึงอาจสรุปได้ดังนี้

1. นิราศ หรือ นิราส หมายถึง การจาก การพรากไป การระเหระหน
2. นิราศ มาจากศัพท์ นิร อาสา แปลว่า การไม่มีหวัง ไม่มีความต้องการ
3. นิราศ มาจาก นิร ที่ยืมเสียงแล้วใช้ ศ เข้าลิลิต แปลว่าไม่มี ส่วน "นิราศ"
ที่มีความหมายถึง หนังสือที่พรรณนาการจากที่อยู่ไปในที่ต่าง ๆ มักแต่ง เป็นบทกลอนนั้น กวี
ใช้เรียกเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ตามพระวิจารณ์ของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพว่า "กระบวนความในหนังสือนิราศ จึงเป็นทำนองอย่างว่านี้ทั้งนั้น ซอบแต่งกันมาแต่ครั้ง
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ที่เรียกชื่อว่าหนังสือนิราศ ดูเหมือนจะบัญญัติขึ้นในชั้นกรุงรัตน
โกสินทร์นี้ ²

ในสมัยอยุธยาการเรียกชื่อวรรณกรรม มักเรียกตามประเภทของคำประพันธ์ที่แต่ง
ถ้าแต่งวรรณกรรมด้วยโคลง ก็เรียก โคลง เช่น ทวาทศมาสโคลงคั่น โคลงเฉลิมพระเกียรติ
พระนารายณ์ โคลงพาลีสอนน้อง ถ้าแต่งด้วยโคลงและร้อย เรียกลิลิต เช่น ลิลิตพระลอ
ถ้าแต่งด้วยกาพย์หรือโคลง ก็เรียก กาพย์หรือโคลง เช่น กาพย์หรือโคลงประพาสธารทองแดง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ "คำนำเมื่อจัดพิมพ์
ครั้งแรก" ชีวิตและงานของ สุนทรภู่. (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 86.

วรรณกรรมสมัยอยุธยาที่ยอมรับว่าเป็นวรรณคดีนิราศนั้น มักแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลง ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหมได้ทรงนิพนธ์ไว้ในคำนำเมื่อจัดพิมพ์หนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่เป็นครั้งแรกว่า นิราศเรื่องแรก คือ โคลงทริภุชชัย แต่เป็นโคลงลาว ส่วนนิราศที่แต่งในกรุงศรีอยุธยาเกาก่อนเรื่องอื่นนั้น คือนิราศนครสวรรค์ของพระศรี-มโหสถ แต่งเมื่อตามเสด็จพระนารายณ์ ๗ ไปรับช้างเผือกที่เมืองนครสวรรค์ เมื่อ พ.ศ. 2201 วรรณคดีประเภทโคลงนิราศที่กลายเป็นแบบฉบับของโคลงนิราศสมัยหลังได้แก่ กำสรวลโคลงคัน ซึ่งเชื่อกันว่าศรีปราชญ์แต่ง

วรรณคดีนิราศที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนสุภาพนั้น ในสมัยอยุธยาตลอดมา ถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ยังมีผู้เรียกว่าเพลงยาว เนื่องจากมีลักษณะคำประพันธ์ตรงกับกลอนเพลงยาว เช่นนิราศเพชรบุรีของหม่อมพิมเสน ซึ่งเป็นนิราศกลอนเรื่องเดียวในสมัยอยุธยา เดิมก็เรียก "เพลงยาวหม่อมพิมเสน" หรือ "นิราศรบพม่าทาคินแดง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เดิมก็เรียกว่า "เพลงยาวรบพม่าทาคินแดง" จนกระทั่งสุนทรภู่แต่งนิราศคำกลอน เป็นที่นิยมแพร่หลายจนกว่าชั้นหลังถือเป็นแบบอย่าง อาจเป็นไปได้ว่าการจัดประเภทและเรียกชื่อวรรณกรรมว่า "นิราศ" อาจเริ่มมาจากงานของสุนทรภู่ เนื่องจากในนิราศอิเหนาสุนทรภู่ขึ้นต้นไว้อย่างชัดเจนว่า

นิราศร้างทางทะเลเสนาหา

ปางอิเหนาเสราสูดถึงบุษบา

พระพายพาพัดค่นอง เทียวล่องลอย ¹

3.2 ลักษณะของวรรณคดี "นิราศ"

หากจะพิจารณาว่าหนังสือประเภทใดที่วิไลโรจน์เรียกว่า "นิราศ" จะพบว่า

¹ "นิราศอิเหนา" ชีวิตและงานของสุนทรภู่, รวบรวมโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหม (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 293.

นักวรรณคดีหลายท่านได้ให้คำจำกัดความหนังสือนิราศไว้ต่าง ๆ กันคือ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณราชานุภาพทรงมีความเห็นว่าวรรณคดีที่จะเรียกนิราศได้
ต้องประกอบด้วยแก่นสำคัญคือ ต้องมีการเดินทาง ส่วนการพรรณนาควรถึงนางที่จากมา
นั้นเป็นไปตามธรรมชาติคือ เมื่อเดินทางก็ย่อมเห็นสิ่งต่าง ๆ จึงนำมาพรรณนาประกอบกับ
อารมณ์เหงาเศร้าของตน ทรงประทานคำอธิบายไว้ว่า

หนังสือจำพวกที่เรียกว่านิราศ เป็นบทกลอนที่แต่งเวลาเดินทางไกล มล
เหตุที่จะเกิดหนังสือชนิดนี้ขึ้น สันนิษฐานว่าคงเป็นเพราะเวลาเดินทางมักต้อง
ไปเรือหลายวัน มีเวลาว่างมากไต่เต้านั่ง ๆ นอน ๆ ไปจนเกิดเบื่อที่ต้องคิด
หาอะไรทำแก้รำคาญ จึงแก้รำคาญไปโดยกระบวนคิดแต่งบทกลอน บท
กลอนแต่งในเวลาเดินทางเช่นนั้นก็เป็นธรรมดาที่จะพรรณนาว่าด้วยสิ่งซึ่งได้
พบเห็นในระยะทางประกอบกับอารมณ์ของตนเช่น ครวญคิดถึงคู่รักซึ่งต้องพราก
ทิ้งไว้ทางบ้าน เป็นต้น ¹

พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงเห็นว่า นิราศเป็นนิราศ เพราะ
ต้องจากนางและพรรณนาความเศร้าที่เกิดจากการจากนางนั้น ส่วนการเดินทางมิได้มีความ
สำคัญนักเป็นเพียง กระพี้ ดังนี้

"นิราศเป็นหนังสือที่แต่งเมื่อร้างเมียถ้าเมียไม่รักก็ไม่นิราศ หนังสือชนิด
นั้นจับเอาความเศร้าเพราะร้างรักเป็นแกนของเรื่อง ถากล่าวละเอียดไปใน
ทางอื่นก็เป็นกระพี้ทั้งนั้น" ²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า (6).

² พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, เรื่องเดิม, หน้า 86.

นายเปลื้อง ณ นคร มีความเห็นตรงกับสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพที่ทรงเห็นว่า นิราศ ต้องประกอบด้วยการเดินทางจากที่แห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง และสิ่งสำคัญก็คือความรัก แก่นของเรื่องต้องเป็นการรำพึงรำพันถึงความรัก โดยกล่าววาทะ

นิราศเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่ง พรรณนาระยะการเดินทางผสมกับอารมณ์ความรู้สึกของกวี แก่นของนิราศคือความรัก กวียอมถือเอาการรำพันรำพันถึงหญิงคนรักที่ตนต้องพรากไปเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อเดินทางไปถึงตำบลอะไรหรือพบเห็นสิ่งอันใด ซึ่งกวีเห็นสมควรจะนำมาเขียนแล้ว ยอมจะท่องกล่าวถึงสิ่งนั้น ความเกี่ยวไปถึงเรื่องรัก¹

และยังได้กล่าวอีกว่า "นิราศถือการแสดงความอาลัย ความผูกพันต่อคนรักที่ถูกทอดทิ้งไว้ข้างหลัง"² แก่นของเรื่องคือความรักและต้องเป็นความรักที่ไม่อาจอยู่ร่วมกับคนรักได้ควย แม้จะไม่กล่าวถึงอย่างชัดแจ้งว่าจะมีการเดินทาง แต่ขอความที่ว่า "คนรักที่ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง" แสดงว่าผู้แสดงความอาลัยยอมต้องจากผู้เป็นที่รักไปข้างหน้า จึงมีผู้ถูกทอดทิ้งไว้ข้างหลัง

นักวรรณคดีทั้งหลายมีความเห็นว่า วรรณคดีประเภทนิราศจะต้องประกอบด้วยหลักสำคัญดังนี้คือ

1. ต้องกล่าวถึงการเดินทาง เคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง
2. มีการพรรณนาความรู้สึก ระลึกถึงที่เมื่อสถานที่ หรือบุคคลซึ่งต้องจากมา

¹ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2517), หน้า 316.

² นายคำรา ณ เมืองไต่, เรื่องเดิม, หน้า 322

จากหลักใหญ่ๆ จะเห็นว่า โคลงนิราศหรือกวีนิพนธ์จะถูกท่องตามข้อกำหนดทุกประการ คือ มีการกล่าวถึงการเดินทางและพรรณนาถึงจุดหมายปลายทางดังนี้

บุญญามีมาศมือ	ผลคุณ
ขงเขตในนพบุร	โยกย้าย
เดินถวิลแห่งทริภุญ	ชัยเชษฐ ชิดแฮ
นบชาติพระเจ้าฉาย	แผนคอมคองชเล 1

ส่วนการพรรณนาถึงการจากนางนั้น กวีพรรณนาสิ่งที่พบเห็นระคนกับความรู้สึกอาลัย
 ทอนาง

มเหศักดิ์ขลาดไท	พิพทวาร ทานเอย
เชิญช่วยไปรักอันผาน	เจตฐ
บเห็นที่รักกราน	ใจเซน ธานี
เมื่อขาวไชนองรุ	รวมเบื่องยากถนอม
หวังเห็นชมอยหนา	บุญหนา
วานเทพสมสนองรา	รับรา
เทพวนมันปองบา	อกบา บินแฮ
ปลค่างนไวชา	ชานองนำสนอง 2

1 "นิราศทริภุญชัย", เรื่องเดิม, หน้า 30.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

เทาเรียบรวงเจ้าจาก	เจียรพงา	งามเอย
อกอง้อครคา	หมคมอย	
เทมเลงอันไครสลา	เฉลิมเกศ	กฏเอย
แพงเจกในนองถอย	พ็ถอยถึงอวร	1

โคลงทั้ง 3 บทนี้ แสดงถึงความทุกข์ที่กวีได้รับอันเกิดจากนางและปรารถนาที่จะส่งข่าวของกวีไปยังนาง แม่เทพยดาก็ถูกไฉววานให้นำข่าวของกวีไปยังนาง คือ "วานเทพสมสนองรา รับริรา" และกวีนั้น "อาครุ" ถึงนาง นิราศหริภุญชัยจึงมีลักษณะเป็นวรรณคดีนิราศทุกประการ

ทวาทศมาสโคลงคั่น เป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่แม่จะไม่กล่าวถึงการเดินทาง โดยจะแจ้งแต่ก็มีการกล่าวถึงบางสิ่งบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหว ทวาทศมาสโคลงคั่นกล่าวถึงเดือนแต่ละเดือนที่ผ่านไป วัน เวลา โมง ยามที่เคลื่อนไป ดังที่กล่าวว่า

เดือนสิบถันแท้	เทรววง
เดือนยาศรมาเยียวหีบ	แม่ผาย
เรียมโทยระลุงลวง	ลาญสวาท
ละพีเดียวโหวาย	โศกศัลย์ 2

รำรักเดือนอายถัน	ถึงมา แม่ฮา
ฟ้าจากเจียรกินแหง	ลหอย
อกแลงนอกนัยนา	เลอสง
แลหงชารน่านอย	น่านหาย 3

1. "นิราศหริภุญชัย", เรื่องเดิม, หน้า 57.

2. "โคลงทวาทศมาส", เรื่องเดิม, หน้า 87.

3. เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

จะสังเกตว่า กวีใช้ข้อความว่า "เดือนสิบถันแท้" และ "ถัน ถัง" เป็น
เครื่องยืนยันว่าแม้กวีจะไม่ได้เดินทางไปในไหน แต่นางก็มีได้อยู่ร่วมกับกวี และได้มีการ
เคลื่อนไหวด้วย

นอกจากนี้ ยังมีการคร่ำครวญถึงนางผู้เป็นที่รัก กล่าวถึงพันธกิจความรักที่มีต่อนาง
อย่างแนบแน่น ดังนี้

เรียมรักรัตนนอย	นางเคียว
เบญจตุศีศษกาม	เกลศกลัว
สงวนศรีสุมาลย์เกลียว	กลมสวาท
เยียวรำเพยพานตัว	ควนหมอง ¹
สุดโศขมเวทาสทอง	หาวหน
สุรสเรนทรราช	เพื่อยฟ้า
ปรัดพิณราชล	เห็นทาด
รอนไปปานเรียมตา	จากเจียร ²

ส่วนกำสรวลโคลงคั้นเป็นวรรคคี่ที่กล่าวถึงการ เดินทางเช่นกัน

เสนาะหน้าเจ้าแวน	ไวจันทร์
<u>ปางจากอูชยานาน</u>	<u>จึงเตา</u>
เสนาะกรรแสงยัน	อกหยอน
เมรุทเทหาหนา	กำสรวล ³

1 เรื่องเคียวกัน, หน้า 68.

2 เรื่องเคียวกัน, หน้า 73.

3 กำสรวลศรีปราชญ์-นิราศนรินทร์, เรื่องเคิม, หน้า 387.

เสนาะนิราศนอง	ลงเรือ
สาวส่งเลวเต็ม	ฝั่งเฝ้า
เสนาะที่เหลียวเหลือ	อกสั่ง
เสียงส่งซาเพียงเจ้า	สั่งตน ¹

โคลง 2 บท ที่ยกมานี้ กวีได้ระบุชัดเจนว่าได้มีการเดินทาง บอกสถานที่ที่เริ่มต้นคือจากอยุธยา เป็นการเดินทางทางเรือ และนอกจากนั้นข้อความในโคลง ยังแสดงความเศร้าโศกทุกซอรอนของกวี เปรียบเทียบว่า ความทุกซอรอนของกวีใหญ่หลวงนัก เทียบได้กับความใหญ่โตของเขาพระสุเมรุ และวันที่กวีจากมานั้น มีสาว ๆ มาส่งและสั่งเสียกันอยู่ระงมไป แต่กวีเหลียวหานางผู้กวีต้องการสั่งเสียไม่พบ จึงท้อความทุกข์โศก เศร้ายิ่งนัก

ถ้าสรवलโคลงคั่นก็มีการบรรยายชื่อตำบลที่เดินทางผ่าน โดยพรรณนาระคนไปกับการแสดงความรู้สึกโศกเศร้าทุกซอรอนของกวี เช่น

มาทุ่งทุเรศนี้	บางเขน
เข็ญชาวอกนมเฉลา	พิตัง
ป็นกามกระเวนหิว	ใจพิ พระเอย
ฤาบให้แกวกัง	พิคัง คินคัง ²

ข้อความในโคลงนี้ กล่าวถึงตำบลบางเขนซึ่งเป็นทุ่งนาที่กัณฑ์การ ดังนั้นชาวคราวจากนางจึงยากที่จะทราบได้ เหมือนทุ่งบางเขนจะขัดขวางมิให้ได้ไปพบนางอีก จึงก่อให้เกิดความทุกข์ใจแก่กวีมากขึ้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 387.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 394.

พระยาตรัง ไ้รวบรวมโคลงของกวีสมัยอยุธยาตอนปลายชิ้นเล่มหนึ่ง มีวรรณคดี
ซึ่งเชื่อกันว่าพระศรีมโหสถแต่งรวมอยู่ด้วย ดังโคลงลาวไว้ในตอนท้ายของวรรณคดีว่า
"สิ้นฉบับไม่จบได้ 69 บท พระศรีมโหสถแต่งเมื่ออายุได้ 15 ปี" ¹ ซึ่งเป็นวรรณคดีที่มี
การคร่ำครวญถึงนางผู้เป็นที่รัก แต่ไม่สู้เน้นหนักในการรำพึงรำพันถึงการพลัดพรากการ
จากมากนัก ส่วนใหญ่เป็นการกล่าวพรรณนาถึงตำบลที่ผ่านไปและพรรณนาธรรมชาติตลอด
จนสิ่งที่พบเห็นนำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ไกลเคียงกับประสบการณ์ของตัวเอง เริ่มด้วยการ
กล่าวถึงการเดินทางโดยเสด็จสมเด็จพระนารายณ์ไปทางน้ำ ดังโคลงต่อไปนี้

ขอเป็นปราโมชถวน	หญิงชาย
เหลือแหล่เดินโดยสาย	นานา
จรตามพระนารายณ์	จอมโลก
ทุกเทพจงชุค่า	ช่วยให้สถาพร ²

ตัวอย่างโคลงที่พรรณนาชื่อตำบลที่เดินทางผ่านไป มีว่า

โคลคลานาเวศไกล	ทรายมี มากนา
เกาะราชเทพีศรี	ชื่อไชร
ถนัดกลเทพี	เพ็ญภาคย์ งามแธ
มาเพื่อโลมดวงให้	หนองหนานานถึง ³

ส่วนการคร่ำครวญถึงนางผู้เป็นที่รัก มีดังนี้

¹ พระศรีมโหสถ, "โคลงนิราศนครสวรรค์", นิราศวันทร์ค่าโคลงและ
นิราศปลีกย่อย (พระนคร : แพร่พิทยา 2513), หน้า 164.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

ค๑ลค๑นบ๑งว๑ไม	มี๑พร๑ณ ม๑ก๑แฮ
ค๑ร๑ห๑ย๑น๑ว๑ย๑ว๑ล	โ๑บ๑ไม
ก๑ล๑ก๑ร เจ๑ียร๑แจ๑ม๑จ๑น๑ทร	ร๑ค๑รว๑บ เอ๑วน๑า
บ๑ง๑ว๑ว๑า๑น๑ว๑า๑ไ๑ท	อ๑ย๑า๑ช๑า๑ด๑ง๑เม๑ื๑อง ¹

แสดงว่าแก่นของนิราศในยุคต้นนั้นเป็นการเดินทางจากบ้าน จากนางผู้เป็นที่รักไปไกล เกิดความอาลัยรักจึงคว่ำครวญถึงนางระคนกับการพรรณนาสิ่งที่พบเห็น นอกจากนี้วรรณกรรมประเภทนี้บางเรื่อง จะมีลักษณะคล้ายกับการบันทึกหรือจดหมายส่งมายังนาง เช่น จากโคลงนิราศหริภุญชัย ที่ลงทนายว่า

ค๑ร๑ว๑ค๑ร๑าน๑ด๑ง๑ถ๑า๑ม๑ท๑อง	ห๑ริ๑ภ๑ุ๑ญ๑ ช๑ัย๑เฮ๑ย
ห๑ริ๑ร๑า๑ส๑อง๑อา๑ค๑ูล	ร๑า๑ศ๑ร๑าง
ป๑น๑ก๑ษ๑ัต๑ริ๑ย๑ป๑าน๑เป๑ลา๑ท๑ุน	ท๑ิ๑พ๑า ช๑า๑เอ๑ย
ถ๑ว๑าย๑แ๑ก๑น๑ช๑น๑อง๑อ๑าง	อ๑าน๑เ๑ล๑น๑ห๑าย๑ฉ๑ง๑น ²

บาทสุดท้ายอาจว่า "ถวายเป็นถวายเป็น" อานเหลนหายฉงน" ซึ่งบอกจุดประสงค์ว่ากวีต้องการถ่ายทอดความรู้สึกในใจที่คลั่งเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ "นุชนอง" ไว้อ่านเล่น

ส่วนกำสรวลโคลงต้นกล่าวไว้คล้ายคลึงกันดังนี้

ส๑าร๑น๑น๑ช๑น๑แ๑บ๑ไ๑ว	ใ๑น๑ห๑ม๑อน
อ๑ย๑า๑แ๑ม๑อ๑ย๑า๑ค๑ว๑ร๑เอ๑า	อ๑าน๑เ๑ล๑น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

² "นิราศหริภุญชัย", วรรณคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ (พระนคร : แพร่-พิทยา, 2515), หน้า 66.

ยามนอนนาฏเอนอน เป็นเพื่อน ราแม่
คืนคำฤาไคเวณ วางใจ¹

แต่อย่างไรก็ตาม มีวรรณคดีเชิงนิราศอีกหลายเรื่องที่มีไคระบุดมมุ่งหมายดังกล่าวไว้ แสดงว่าการย้ายหรือการระบุดมมุ่งหมายของการแต่งนี้อาจไม่ปรากฏในวรรณคดีที่มีลักษณะนิราศทุกเรื่อง

✓ ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือความรักในนิราศที่แต่งไคไคเป็นที่ยกข่องนั้น นางผู้เป็นที่รักเป็นหญิงงามเลิศจริง และกวีมีความรู้สึกเช่นว่าจริงหรือไม่ นักวรรณคดีทั้งหลายมีความเห็นดังนี้

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงประทานคำอธิบายว่า

นิราศเป็นการแต่งแก้รำคาญและแต่งถึงคู่รัก เพราะธรรมดาเรื่องนิราศที่แต่งกันมาส่วนมาก ย่อมพรรณนาเกี่ยวกับความรักเป็นที่ตั้ง เช่น เมื่อผู้แต่งไปเห็นหรือนึกไปถึงสถานที่ ตำบลบ้าน พันธุ์ไม้ หรืออะไรอื่นก็หยิบเอาชื่อนั้นมาเป็นเหตุใช้ส่วนวนกลอนพรรณนายอ้อมมากล่าวถึงคู่รัก²

พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงมีพระดำริว่า "แต่ถ้าพูดตามทางที่เขาแต่งนิราศกัน นางเอกก็ไม่ใช่คนเพียงความคิดเท่านั้น การกล่าวถึงนางเอกในนิราศเป็นการเชิดชูความงามอันมีไคโดยความนึก และความงามนั้นเป็นคุณนาม"³

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ไคทรงอ้าง "นิราศธารโศก" พระนิพนธ์เจ้าฟ้าบรมขิเบศร ว่า

¹ กำสรวลศรีปราชญ์-นิราศนรินทร์, เรื่องเดิม, หน้า 414.

² คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยาคำรง, ชีวิตและงานสุนทรภู่ (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ), หน้า 80.

³ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ, เรื่องเดิม, หน้า 87.

ทรงแต่งนิราศในคราวที่เจ้าจอมหม่อมตามเสด็จแควดล้อมพรอมหน้า
 ธงท้ายจึงทรงเขียนว่า

จบเสรีจระควรวณิกาย บทพิลาปถึงสาวศรี
 แต่งตามประเพณี ไช้เมียรักจะจากจริง ¹

ส่วนนายคำรา ณ เมืองไต มีความเห็นว่า แก่นของนิราศคือความรัก และ ความ
 รักนั้นต้องเป็นความรักที่แท้จริง เกิดขึ้นจริง ๆ การนิราศก็ต้องมีการเดินทางจริง ๆ จาก
 นางที่มีตัวตนและอารมณ์ที่เกิดขึ้นต้องเป็นอารมณ์ที่เกิดจริง ซึ่งนายคำรา ณ เมืองไต
 เรียกว่าสัจจะ ดังนี้

หากการเขียนนิราศมีได้เกิดขึ้นจากความรู้สึกรุนแรงในเรื่องความอาลัย
 อย่างแท้จริงแล้ว นิราศที่เขียนขึ้นก็จะซาบสัจจะ เป็นนิราศปลอม และหมด
 คุณค่าในลักษณะนิราศ อย่างไรก็ตาม การเขียนนิราศจากความรู้สึกให้ทวนรัญ
 จวนใจนั้นอาจจะมีได้ในทางอื่นได้ ²

วรรณคดีนิราศสมัยอยุธยาที่ยืนยันว่าความรักที่กล่าวถึงก็คือ นางที่กล่าวถึงก็คือ เป็น
 การแต่งตามประเพณีของการแต่งนิราศนั้น มีเพียงบทพระนิพนธ์ประพาสธารโศกของเจ้าฟ้า-
 ธรรมธิเบศรเท่านั้น ส่วนนิราศเรื่องอื่น ๆ ในสมัยนั้น การกล่าวถึงนางและความรักมี
 ลักษณะจริงจัง น่าเชื่อว่าก็จะระบายความรู้สึกโดยจริงใจ ดังที่นายคำรา ณ เมืองไต
 ว่าเป็น เช่น ทวาทศมาสโคลงคั่น กำสรวลโคลงคั่น ส่วนวรรณคดีนิราศในยุคหลังบางเรื่อง
 เช่น นิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ นิราศลอนคอนของหม่อมราโชทัยก็คิดกลับสนับสนุนพระคำรัส

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² นายคำรา ณ เมืองไต (เปลื้อง ณ นคร), ภาษาและวรรณคดี เรื่องเดิม,

ของพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และสมเด็จพระยาค้ำรงราชานุภาพ เพราะนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ กล่าวไว้ว่า

ไซ้จะมีที่รักสมัครมาด แรมนิราศร้างมิตรพิสมัย
ซึ่งครวญคร่ำท่าที่พิริพริ ตามวิสัยกาพย์กลอนแตกออกมา ¹

นิราศเรื่องอื่น เช่น นิราศลอนดอน ก็มุ่งบรรยายถึงสิ่งที่ได้พบเห็นในการเดินทาง อันเป็นกระพริ่งกว่าการบรรยายถึงความโศกเศร้าอาลัยที่ต้องจากนางมา

ผู้วิจัยเองมีความเห็นว่า นิราศที่แต่งได้คั้นนั้น หากกวีมิได้มีความจริงใจและสัจจะ การแต่งนิราศให้ได้ดีถึงขั้นก็เป็นไปไดยาก แต่ขณะเดียวกันหากกวีมีสัจจะแต่ขาดความสามารถทางการประพันธ์ ขาดความสามารถในการเลือกสรรคำเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ได้แจ่มชัด ชาบซึ้ง บทประพันธ์นั้นก็ไมอาจสร้างความรู้สึกประทับใจให้เกิดแก่ผู้อ่านได้ นิราศจึงควรประกอบด้วยคุณลักษณะ 2 ประการ คือ กวีต้องมีสัจจะ มีความรู้สึกรุนแรง และมีความสามารถที่จะถ่ายทอดด้วย

3.3 ลักษณะนิราศในกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือ พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

เมื่อพิจารณา "กาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก" จะเห็นว่า เป็นวรรณคดีนิราศได้ โดยคำนึงถึงหลักใหญ่ ๆ ของนิราศ ดังนี้

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก กล่าวถึงการเดินทางประพาสป่าอันเป็นการเดินทางทางบก แม้มิได้พรรณนาถึงตำบลหรือสถานที่ที่เสด็จมาน โดยทรงให้รายละเอียดเพียงว่า

พระเจ้าเกล้ารนาถ เสด็จยุรยาตรคลาคลาโคล
ธารโศกเรียมโศกใจ ควยไกลนงหมองอารมณ์

¹ สมเด็จพระยาค้ำรงราชานุภาพ, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, เรื่องเดิม, หน้า 165.

พระบาทสมเด็จพระเจ้า	ทรงไกร
เสด็จยุรยาตร์ไป	เถื่อนถอง
ธำร โศกช่วยโศกใจ	จักขาด
ควยพีไกลพักตรนอง	ขุนค้ำอกกรม ¹

การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมิได้ทรงพรรณนาถึงสถานที่หรือชื่อตำบลแต่อย่างใด เพราะการเดินทางบกเข้านั้น สิ่งที่พบก็คือ ต้นไม้ ผลไม้ สัตว์ต่าง ๆ มิได้ผ่านหมบานหรือตำบลที่มีผู้คนอาศัย จึงทรงเลือกพรรณนาสิ่งที่ทรงพบระคนไปกับความโศกเศร้าที่ตองจากนางมา.

ลักษณะสำคัญของกาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศก ก็คือแก่นของเรื่องซึ่งเป็นการถอดพระทัยที่เรารอนด้วยความรัก ความเศร้า และความทุกข์ที่ตองทรงจากนาง วางไว้ตรงหน้าผู้อ่าน โดยทรงพรรณนาเทียบ วันเดือนปี ฤกษ์ ยุค กับความทุกข์ระทมของพระองค์เอง ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับทวาทศมาสโคลงคั่น และเมื่อถือว่า ทวาทศมาสโคลงคั่นเป็นนิราศ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารโศกก็ควรเป็นนิราศได้เช่นกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เพลหาหึ่งหม	คือเพลิงรุ่มสมกลางใจ
รอนเรียมเทียมรอนไฟ	อีกหนามรุ่มกลุ่มเสียบทรวง
เพลหาหึ่งหมพี	คะนึ่งใน
เพลิงดาวเผาดวงใจ	คดงคลุม
รอนเรียมเทียมรอนไฟ	ลนลาว
อีกหนามหนามากุ่ม	เสียบไล่ในทรวง ²

¹ ฉันท อยู๋โพธิ์, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวัติและพระนิพนธ์ที่ร่อยกรอง, เรื่องเดิม, หน้า 77.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

นอกจากพรรณนาคำครวญตั้งไค่กล่าวมาแล้ว ยังมีบทสนทนาในตอนเริ่มเรื่อง เป็นการนำที่ให้อารมณ์แก่ผู้อ่านว่า การที่ทรงคร่ำครวญนั้นเป็นเพราะนางมีใจมอญงคงาม จนไม่อาจจะทรงระงับพระอารมณ์ระลึกถึงได้ เช่น

ชมน้องสองไฉนนา	แลมาชายละลายอารมณ์
เพราะพริ้มข้มตากม	เป็นมันเคลือบเหลือบแสงงาม
พิศน้องสองเนตรพริ้ม	เพราะคม
ชนเนตรงามสวยสม	สังควย
เมียงมายชายเซยชม	แสนลาก
เป็นโทษหรือเกรงม้วย	เชกขรื่องมอญง ¹

นอกนั้น ในวรรณคดีนี้รำลึกยุคต้น ๆ จะมีการเปรียบเทียบพระและนางในวรรณคดีโบราณ ที่ต้องพลัดพรากจากกัน และในที่สุดก็ไค่กลับมาพบกันอย่างมีความสุข แต่ตัวกวีเองพรากจากนางแล้วจะได้พบนางอีกหรือไม่ยังเป็นปัญหา ลักษณะเช่นนี้ กาพย์หอไค่ลงประพาสธารโศก ก็มี เช่น

ทวาทบุคพระอนิรุทธ	จากนงนุชนางอุษา
สองคร่ำรำโศกา	นานมาใช้ไค่นางคืน
ทวาทรกลอนกดาวาง	อนิรุทธ
จากอุษาสมรนุช	แหบไค้
สองครวญปวนโศกสุด	แสนเสหน
ยามเมื่อนานมาไค้	แนบนองครองคืน ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

ภาพยนตร์โคลงประพาสธารโศก เป็นการพรรณาคความทุกข์ ความเศร้าหมอง ที่ต้อง
จากนางมาอย่างสมจริงสมจัง มีความละเอียดลออเชิงการบรรยายอย่างดียิ่ง เช่น

บัวบานในคงคา	นิกผ้าสีบัวโรยบาง
นวลล่องอองชลินาง	น้องเราทมลอยช้ายงาม ¹

ทรงพรรณานิสัผ้าสไบของนางผู้เป็นที่รัก โดยสิ่งที่ทรงนำมาเปรียบเทียบแล้วคงออก
ถึงพระทัยโปรดปรานที่ทรงมีต่อนาง ผ้าสไบของนางที่บางพริ้ว สีอ่อนเหมือนสีกสิบัวโรย
งามนั้ก แม้การทมลวยเดิน "ลอยช้าย" ก็ทรงเห็นว่า "งาม" คว้ย

ย่ามองคำแล้วเจ้า	เพลาเล่าเขาสนทนา
จุดเทียนเวียนส่องหา	เจ้าแห่งใจไม่เห็นเลย ²

ทรงพรรณาดังยามค่ำ มีเสียงย่ามองบอกเวลา พระองค์ต้องทรงจุดเทียนเพื่อหา
นาง แต่จะหาที่ใด ๆ ก็ไม่พบเลย ข้อความนี้ทำให้ผู้อ่านพลอยสะท้านใจ เกิดความสงสารใน
การแสดงออกถึงพระทัยที่โหยหานาง

นอกจากนี้ ทรงพรรณาดังพระทัยที่ทุกข์ร้อน โหยหานาง โดยทรงรำพันอย่าง
ละเอียดถึงรูปโฉมของนางจากศิระจรดเท้า จากนั้นเป็นอารมณ์ที่ทรงมีเมื่อเวลาผ่านไป
แต่ละชั่วโมง แต่ละวัน แต่ละเดือน แต่ละปี แต่ละฤดู ดังทรงพรรณาวไว้ในปี่มะแม ว่า

ปี่มะแมแต่จากเจ้า	บकिनเข้าเขาราคี
ส้มกินไม่ยินดี	ครองชีพไว้ใครเห็นนาง ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

ทรงพรรณนาถึงปีมะแมว่า ตั้งแต่ทรงจากนางมานั้น ไม่เสวยอะไรเลยไม่ว่าเช้าหรือค่ำ ทรงครองพระชนม์ไว้เพียงเพื่อได้ทรงพบนางอีกเท่านั้น

เมื่อทรงพรรณนา นก ไม้ และสัตว์ต่าง ๆ ก็มีได้ทรงละการถ่ายทอดความเศร้าอันเนื่องด้วยการพรากจากนางมาเลย เช่นทรงพรรณนาถึงนกฉับแลและนกหว้า ดังนี้

ฉับแลเร่งแลฉับ	นกหว้าขับไปวาวอน
ชายใดได้ดวงสมร	วานนกหว้าว่าขอคืน ¹

นกฉับแลนั้นชักจูงให้ทรงระลึกถึงการที่ทรงมองหานางแล้วได้แต่ฉับแล เมื่อทอดพระเนตรนกหว้าก็ทรงขอให้นกหว้าทำหน้าที่ไปวาวอนขอนางคืนจากชายผู้ใดนางไปครอบครอง แสดงความรักอาลัยที่ทรงมีต่อนางให้เห็นอย่างชัดเจน จึงสมควรที่จะนับว่ากาพย์ห่อโคลงประพาสธาร โศกเป็นวรรณคดีนิราศได้อีกเรื่องหนึ่ง

นอกจากกาพย์ห่อโคลงที่กล่าวแล้ว กาพย์เห่เรือพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ก็มีลักษณะเป็นวรรณคดีนิราศ เช่นกัน มีการเดินทาง การจากนางผู้เป็นที่รัก การคร่ำครวญพรรณนาถึงนางที่จากมา การชมธรรมชาติระคนกับการคร่ำครวญ แม้การเปรียบเทียบอารมณ์ก็กับตัวเอกในวรรณคดี กาพย์เห่เรือก็มีครบถ้วนดังนี้

การแต่งกาพย์เห่เรือนั้น ทรงเริ่มต้นด้วยการชมกระบวนเรือพระที่นั่ง เนื่องจากเป็นการเสด็จประพาสทางชลมารค แม้จะมีได้กล่าวจะแจ้งว่าเสด็จไปไหน แต่ได้ทรงนิพนธ์บทเห่บางตอนที่ให้ความรู้ดีกว่าได้มีการเดินทาง ดังนี้

ปางเสด็จประเวศคาว	ชลาลัย
ทรงรัตนพิमानชัย	กิ่งแก้ว
พรั่งพร้อมพวกพลไกร	แห่นแห
เรือกระบวนต้นแพรว	เพริศพรั่งพายทอง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

พระเสด็จโดยแดนชล
กึ่งแกวแพรวพรรณราย

คนตรีมี้องอล
โห่ฮึกกรีกกรันโครม

กรัฟาหญาเวศ
เหิมหันชันกมล

ทรงเรือค่นงามเจ็ดฉาย
พายออ่อนหยับจับงามงอน ¹

ก่องกาหลพลแห่โหม
โสมนัสชันรื่นเริงพล ²

จากนคเรศโดยสาชล
ยลมีจนาสารพณี ³

การเดินทางในกาพย์เห่เรือ แม้ไม่แจ้งชัดเจนนักถึงสถานที่ที่เรือกระบวนผ่านไป มีได้อ่างชื่อตำบล แต่ผู้อ่านจะทราบได้ว่าเรือกระบวนนี้ได้เคลื่อนที่ผ่านไปจากเช้า เป็นค่ำ จะเห็นว่าในบทเห่ชมขบวนเรือ มีความกล่าวถึงแสงที่สะท้อนจับกรายเรือจับผิวน้ำ แสดงว่า เวลาเดินทางควรเป็นเวลาที่ยังคงมีแสงสว่าง และกระบวนชมเรือก็แสดงถึงความสดชื่น รื่นเริง น่าจะเป็นการเดินทางในยามกลางวัน เช่น

พระเสด็จโดยแดนชล
กึ่งแกวแพรวพรรณราย

สมรรดชัยไกรกายแก้ว
เรียบเรียงเคียงคูจร

ทรงเรือค่นงามเจ็ดฉาย
พายออ่อนหยับจับงามงอน

แสงแวววิบจับสาคร
คังรอนฟ้ามามาแดนดิน ⁴

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

3 เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

คำว่า "งามเจ็ดฉาย" หรือ "แสงแวววิบจับสาคร" เป็นเครื่องยืนยันคำกล่าวข้างต้นทั้งสิ้น ต่อจากการชมเรือ มีการชมนก ชมไม้ และชมปลา เวลาผ่านไปถึงยามเย็น เป็นการชมนก ทรงพรรณนาพระอาทิตย์ยามตกดิน ดังนี้

เรือยเรือยมารอรอนรอน ทิพากรจะตกคำ
สนชยาจะไกลคำ คำนึงหน้าเจ้าตราครุ 1

ยามพระอาทิตย์ใกล้จะตกดินอรอรอนรอน พระอาทิตย์ลอยต่ำลงใกล้ขอบฟ้าทางทิศตะวันตก แสดงให้เห็นว่าการเดินทางไคมานานมาจนใกล้เวลาค่ำแล้ว ชวนให้ทรงคิดถึงนางยิ่งขึ้น จากนั้นก็เป็นเวลาค่ำ เป็นบทครวญ ด้วยบรรยากาศนั้นช่วยให้ทรงระลึกถึงนางยิ่งขึ้น ภาพพระอาทิตย์ที่ตกลงฟ้าไป และพระจันทร์คอย ๆ ปรากฏขึ้น ณ ขอบฟ้าอีกด้านหนึ่ง อากาศคอย ๆ ลับฟ้าของตะวันตก ชวนให้ทรง "กระสันเสียวสวาท" ยิ่งขึ้น และการที่จันทร์ทราแรงขึ้นสูทองฟ้าโดยไม่ชักช้า นั่นก็คือพระทัยรักที่ทรงมีต่อนาง เป็นลักษณะเช่นเดียวกันด้วย

อรอรอนสรียคลอย สายัณห์
เรือยเรือยเรือแสงจันทร์ สองฟ้า
อรอรอนจิตกระสัน เสียวสวาท แมเอย
เรือยเรือยเรือมคอยดา ที่นั่นหอนเห็น 2

กาพย์เห่เรือ บทพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร จึงเป็นบทประพันธ์ที่พรรณนาถึงการเดินทางจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง ทรงใช้เวลาเป็นเครื่องช่วยให้ผู้อ่านทราบว่า ได้มีการเดินทาง และแม้จะไม่บรรยายสถานที่หรือคำบเล็ดผ่านไป แต่ก็มีวรรคคตินิราศที่มีไคกล่าวถึงสถานที่หรือการเดินทางเลย คือ ทวาทศมาสโคลงคั้น ดังนั้นกาพย์เห่เรือในลักษณะนี้ก็อาจเป็นนิราศได้ *

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

ภาพยี่เหวเรือพระนิพนธ์นี้ แบ่งออกเป็น 6 ตอน คือ

1. บทเหชมเรือกระบวร
2. บทเหชมปลา
3. บทเหชมไม้
4. บทเหชมนก
5. บทเหเรืองากี้
6. บทเหสังวาสและเหครวญ

ในตอนที่ 1 นั้น การชมเรือเป็นการพรรณนาความงามของเรือกระบวร ความ
รื่นเริงของทหารหรือฝีพาย โดยไม่แทรกอารมณ์รักแม่แทน้อย ดังนี้

หรือ	สุวรรณหงส์ทรงพุ่มพวย	งามชคช้อยลอยหลังสินธุ์ ¹ ---
	กรีทาหมุนาเวศ	จากนครเรศโดยสาชล
	เหิมหันชันกมล	ยลมัจฉาสารพันมี ²

ส่วนตอน 2, 3 และ 4 เป็นบทชมปลา ชมไม้ แทรกด้วยบทครวญ กล่าวถึงการ
พรากรจากนาง เมื่อพบสิ่งใดก็ชวนให้ทรงระลึกถึงนางอยู่เสมอ เช่น

พิศพรรณปลาวยเคล้า	คิดถึงเจ้าเศร่าอารมณ์
มัตสยายังรู้ชม	สมสาใจไม่พามา ³

เป็นบทชมปลาโดยทรงกล่าวชมปลาธรรม ๆ กันไป มิได้จำแนกชนิดของปลา โดย
ทรงกล่าวว่า ปลาเหล่านั้นคลอเคลียมากับคุชของมัน ซึ่งทำให้ทรงเศร้ายิ่งนัก เพราะแม่แต่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

² เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

ปลาซึ่งเป็นเพียงสัตว์เท่านั้นยังรวมเชยกัน ทำให้เกิดพระอารมณ์ไม่พอพระทัยในองค์เอง ถึงกับตรัสว่า สาแก่ใจนักที่มีไคทรงพานางมาด้วย

En / น้ำเงินคือเงินยวง ชาวพรายชวงสี่สำออง
ไม่เทียบเปรียบโฉมนาง งามเรื่องเรือเนื้อสองสี ¹

ทรงชมปลาน้ำเงินซึ่งงามเหมือนสีเงินยวง คือมีสีชาวแพรวพราวงามตานัก แต่ก็
ยังทรงเห็นว่าไมงามเท่าผิวสองสีของนาง

รวยรินกลิ่นรำเพย คิพี่เคยเชยกลิ่นปราง
นึ่งแนบแอบเอวบาง หอนแหางวางเว้นวัน ²

เป็นบหมไม้ กลิ่นคอกรำเพยที่ลอยเอื่อย ๆ มาตามลม ทำให้ทรงระลึกถึงเมื่อ
ครั้งที่ทรงนั่งอิงแอบเชยชมนางที่รักของพระองค์อยู่ทุกวัน

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงกล่าวถึงการจากนางมา เพราะ "ไม่พามา" ทรงเห็น
สิ่งใดก็ระลึกถึงนางผู้เป็นที่รักและสามารถนำสิ่งที่ทรงพบ มาเปรียบเทียบได้อย่างแนบเนียน
ดังที่ทรงเทียบปลาน้ำเงินที่มีสีชาวแหวววากับผิวเนื้องามสองสีของนาง หรือกลิ่นหอมของคอก
รำเพยซึ่งเป็นลักษณะเช่นเดียวกับนิราศต่าง ๆ ดังนี้

กำสรวดโคลงฉัน

มุงเห็นเคียวคาสร้อย แสนสวน
แมนมวงขนุนโรเวียง รุนสรอย

1 เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

กึ่งทองลำนคร
ปางประหลัดแกมชอย

รสอ่อน พี่แม่
ขานพัน ¹

ล้นลงสองฟากฟุ้ง
โครลอบตา
รอยมือแม่ชารทา
จันทนกระแจะรสเรา

นกาสลา
กลิ่นเกล้า
หอมพื้น ยังเลย
รวคขจร ²

ทวาทศมาสโคลงคั่น

โหยเห็นเค็อนแยมยั่ว
ไฉนว่าจันทร์เจียรแคลง
เจ็บเจียรจำงายวร
วหวังกามยงเย้า

ยงสมร
หนอหนา
วนิภาคย์
ยังยวร ³

ข้อความที่ยกมานี้เป็นเครื่องสนับสนุนว่า กาศยเหเรือมีการพรรณนาเป็นลักษณะนิราศ คือมีการนำเอาธรรมชาติมาเปรียบเทียบกับอารมณ์เศร้าของกวีบ้าง นำไปเทียบกับความงามของนางบ้าง เทียบกับอารมณ์ของกวีบ้าง

ตอนที่ 6 อันเป็นบทเหเชิงสังวาสและบทรวนญ ก็เป็นลักษณะนิราศ คือการระลึกถึงการเคยอยู่ร่วมกันของกวีกับนางผู้เป็นที่รัก มีการชมโฉม รำพันถึงความทุกข์ที่ต้องจากนางมา เช่น

¹ กำสรวลศรีปราชญ์, เรื่องเดิม, หน้า 396.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 392.

³ "โคลงทวาทศมาส", เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

พิศวงทรงรววยรูป
นุชชัฏสไบบาง

พลาถกอดจวบคอบคอง
พลาถคลึงเคลลาเย้าวนสม ¹

ซึ่งลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในทวาทศมาสโคลงคั้น ดังนี้

เรียมคิถสังวาสรู	รสรมย์
ดวงเสียดวงเคี้ยวจอม	จอกเจ้า
คิถป่างพิโครนม	พักเตรส
ฤาหอนเองคเคลลา	คลาศยาม ²

✓ ส่วนตอนที่ 5 นั้น เป็นอีกลักษณะหนึ่งที่น่าสนใจ วรรณคดี นิราศอื่น ๆ มักอ้างพระและนางในวรรณคดี เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความทุกข์ของตัวเอง เช่น

โคลงนิราศหริภุญชัย

ปะภาพิโยคสร้อย	สทชนู กิติ
สมุทโฆษาว่างพินทุ	แมงมาง
ชนบมาจากเจียรอู	ษาราช
อกที่แอนรอนราง	กว่าเป็องพูรเพ ³

หนังสือจินตคามณีที่พระโหราธิบดีแต่งไว้ ได้อ้างชื่อคำฉันท์เรื่อง "ราชาพิลาป" และได้นำบทประพันธ์บางตอนในราชาพิลาปมาเป็นตัวอย่างดังนี้ "ฉันทลบาราชพิลาป คำเนอรกลอน บเห็นนถ เรียมอันโองการ" ⁴

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, เรื่องเดิม, หน้า 41.

² โคลงทวาทศมาส, เรื่องเดิม, หน้า 69.

³ โคลงนิราศหริภุญชัย, เรื่องเดิม, หน้า 65.

⁴ พระโหราธิบดี, เรื่องเดิม, หน้า 63-64.

ราชาพิลาปคำฉันท์นี้ เป็นฉันท์เชิงพิภวาสน พรรณนาการคร่ำครวญของพระราม ขณะเดินทางติดตามนางสีดาที่ถูกทรมานลักไป เนื้อเรื่องตอนนี้เหมาะที่จะนำมาแต่งบรรยาย เพราะตัวละครต้องประสบการพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รักจริง มีการเดินทางติดตามนาง และเมื่อเห็นสิ่งใดก็ชวนให้คร่ำครวญถึงนาง ลักษณะนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิพนธ์กาพย์เห่เรือตอนที่ 5 โดยทรงนำเอาความจากตอนหนึ่งของวรรณคดีเรื่องกาพย์มาทรงพระนิพนธ์ไว้ ลักษณะเรื่องกาพย์เป็นเรื่องของความรักระหว่างชายหญิง เป็นเรื่องการลักลอบรักใคร่กัน ซึ่งสามารถนำมาเปรียบเทียบกับอารมณ์รักของพระองค์ได้ โดยเฉพาะความรักที่ต้องปิดบัง จะช่วยให้ทรงสามารถรำพันความทุกข์ทรมานของพระองค์สมจริงยิ่งขึ้น เพราะรักนั้นต้องมือปลื้มรัก ซึ่งเหมือนความรักช่วงหนึ่งของพระองค์ นับว่ากาพย์เห่กาพย์มีลักษณะเป็นนิราศได้ ✕

ธารโศกและธารทองแดง เป็นชื่อลำน้ำอยู่บริเวณพระพุทธรูปพระบาทสระบุรี เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์กาพย์ห่อโคลงเกี่ยวกับลำน้ำทั้ง 2 นี้ โดยมีความแตกต่างกันคือ ธารโศก ทรงพรรณนาธรรมชาติโดยยึดเอาธรรมชาติเป็นเพียงส่วนประกอบของพระอารมณ์ของพระองค์ ดังที่เสฐียรโกเศศได้กล่าวไว้ว่า ✕

ธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกของกวี หรือตัวละครเอกของเรื่อง กวีไทยมักพรรณนาธรรมชาติไปตามอารมณ์ของตนในขณะนั้น เช่นการพรรณนาต้นไม้ ตำบล สัตว์ ในนิราศต่าง ๆ ธรรมชาติเป็นแต่เพียงส่วนประกอบความรู้สึกของกวีเท่านั้น เนื่องจากกวีกำลังมีความรู้สึกอย่างหนึ่งอยู่ เช่น เกรำโศกในการจากครูกัมา ทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติที่กวีได้พบเห็นในระหว่างทางนั้น ก็เตือนใจให้คิดถึงคนรักที่ทิ้งไว้เบื้องหลัง ดอกไม้หรือสัตว์จะถูกหยิบยกขึ้นมาพรรณนาต่อเมื่อมีชื่อหรือมีลักษณะเตือนใจให้คิดถึงคนรักเท่านั้น โดยไม่นำพาต่อความงามที่มีประจำอยู่ในตัวของมันเองเลย ¹

¹เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณการ, 2518), หน้า 85.

ภาพยนตร์โคลงประพาสธาร โศกและภาพยนตร์โคลงประพาสธารทองแดง มีความที่เกิน
 ในเชิงพรรณนาต่างกัน คือ ภาพยนตร์โคลงประพาสธาร โศก มีบทพรรณนาเชิงนิราศ พรรณ-
 นาถึงการพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รัก ประกอบด้วยการคร่ำครวญ โหยไห้ เนื่องจากการพลัด
 พรากจากนาง ส่วนภาพยนตร์โคลงประพาสธารทองแดง มีบทพรรณนาให้ความรู้ในทางธรรม-
 ชาติวิทยา การบรรยาย นก ไม ล้วนเป็นการถ่ายทอดให้เห็นสภาพความเป็นจริงของแต่ละ
 สิ่งทั้งสิ้น วรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้เป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยม แต่สิ่งที่แตกต่างกันก็คือลักษณะนิราศ
 ที่ปรากฏในภาพยนตร์โคลงประพาสธาร โศก และลักษณะนิราศนี้เองที่ทำให้บทพระนิพนธ์เรื่อง
 นี้ประทับใจผู้อ่านอยู่เสมอ และภาพยนตร์เรื่องหนึ่งทรงนิพนธ์ขึ้นเพื่อใช้เหเรือของพระองค์ได้
 รับการยกย่อง ถึงกับนำมาใช้ในการเหเรือหลวงในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็เพราะความจับใจใน
 กระบวนการถ่ายทอดความรัก ความเศร้า เพราะการพลัดพรากอันเป็นลักษณะนิราศนี้เอง

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย